

El patriarcat a Grècia i a Roma

La violència contra les dones té el seu origen en el patriarcat, que és una forma de domini i organització social que han compartit gairebé totes les societats conegudes històricament i que no ha començat a ser qüestionada fins fa poc temps.

Totes les societats conegudes participen, poc o molt, dels trets que identifiquem com patriarcat, organització social en la qual els homes posseeixen el poder i mantenen sotmeses les dones. Les seves manifestacions són molt diverses, i s'han anat atenuant d'una manera extraordinària durant els darrers anys en les societats més desenvolupades, però encara no han desaparegut del tot en cap d'aquestes societats.

Origen del patriarcat

L'extensió del patriarcat és universal i abraça tota mena de societats. Les formes de sotmetiment femení es donen tant en les societats primitives com en aquelles més desenvolupades que presenten formes complexes i sofisticades d'organització social, i en cada una d'elles adopten trets diferents.

Manuel Castells defineix el patriarcat com «una estructura bàsica de totes les societats contemporànies. Es caracteritza per l'autoritat dels homes sobre les dones i els seus fills, imposada des de les institucions. A fi que s'exerceixi aquesta autoritat, el patriarcat ha de dominar tota l'organització de la societat, des de la producció i el consum fins a la política, el dret i la cultura. Les relacions interpersonals també estan marcades per la dominació i la violència que s'originen en la cultura i en les institucions del patriarcat».

La causa originària i al mateix temps perpetuadora de la violència de gènere és la necessitat de sotmetre les dones, que constitueix per al patriarcat un aspecte estructural del seu funcionament. La imposició del poder es fonamenta en la cosificació de les dones, en l'apropiació del seu cos i de la

seva força de treball, i la violència és necessària per mantenir aquestes relacions desiguals de poder, quan la socialització i altres formes d'integració social no són suficients.

Les investigacions antropològiques que han provat de conèixer les primeres formes d'organització social ens parlen del patriarcat com una estructura bàsica de famílies organitzades al voltant del pare o baró de més edat. L'autoritat de l'home dins de la família és el punt de partida de l'autoritat i del poder dins del grup social. Aquesta primera forma d'organització social basada en el poder masculí imposa el sotmetiment de les dones.

El sistema de dominació patriarcal és comú a totes les cultures des dels inicis de la història coneguda i fins al present. La seva universalitat és una de les armes psicològiques més potents, ja que li permet basar la seva legitimitat en la natura.

Tot i que el funcionament del patriarcat s'entén bé, no és gens clar com va poder començar el sotmetiment de les dones. Les teories evolutives mantenen que les diferències biològiques entre els homes i les dones, que els fan exercir un paper diferent en la reproducció humana, estarien en l'origen de les seves diferents funcions socials. Inicialment es va produir un repartiment del treball segons el qual les dones es van dedicar a parir i a criar els fills, mentre que els homes van tenir com a feina buscar l'aliment i protegir el grup. I a partir de l'especialització de cada gènere en aquestes funcions s'explica un desenvolupament més gran de les capacitats socials i guerreres en el cas dels homes, i un desenvolupament més gran de les capacitats domèstiques en el cas de les dones. Segons aquestes teories, la necessitat de protecció que van tenir les dones durant els seus períodes de reproducció, que en les societats primitives abraçaven tota la seva vida, és l'origen de la dependència femenina.

Ara bé, tant si és per comerciar o per concloure aliances, per intercanviar dones primer cal dominar-les, ja que s'han de sotmetre a les decisions preses pels homes. Aquesta seria l'explicació de l'aparició original de la violència. No hi pot haver domini ni disposició sobre les dones sense alguna

forma de violència, sigui utilitzant l'ús de la força sobre elles o bé simplement amb l'amenaça per aconseguir la seva obediència.

Reforços culturals

La religió, la filosofia i la literatura ajuden a configurar la ideologia i els valors que la sustenten i serveixen com a instruments d'aprenentatge i com a model de conducta a les successives generacions. El dret fa que cristal·litzin els valors i els costums i els converteix en normes de conducta. La nostra cultura s'ha nodrit de les idees patriarcals sobre el sotmetiment de les dones i ha sancionat el dret dels homes a utilitzar la violència contra les dones per assegurar aquest sotmetiment.

En tota la nostra història cultural apareix d'una forma constant i reiterada el binomi sotmetiment i violència pel que fa a les relacions respectives dels homes i les dones. El sotmetiment de les dones no s'exerceix únicament mitjançant la imposició de la força sinó també a través del control ideològic, que es mostra moltes vegades fins i tot més eficaç. Les formes de pensar, d'entendre les relacions de gènere i de comportament social dels homes i de les dones, ajuden a respectar un ordre social desigual molt més encara que la pura imposició de la força. En aquest sentit s'entén la importància que la ideologia i la religió tenen en la configuració de les posicions socials respectives dels homes i les dones.

La religió i la mitologia a Grècia

Veurem, a grans trets, algunes de les manifestacions del codi patriarcal tal com s'ha manifestat en la cultura occidental. Les religions que s'hi han desenvolupat incorporen la idea de la inferioritat de les dones i de l'aplicació de la violència sobre elles. Tant en la mitologia grega com en les tradicions judeocristianes, que van tenir una gran influència en la nostra cultura, s'insisteix en els trets de superioritat de l'home, al mateix temps es reforça sistemàticament la idea d'inferioritat i dependència de les dones.

En cada època, el dret serveix per refermar les normes socials de submissió femenina, i restringirà enormement el seu camp d'acció tot delimitant les

seves capacitats respecte als drets dels homes. Les lleis han estat l'instrument fonamental per mantenir les dones en situació de dependència, ha impedit que fossin ciutadanes de ple dret i les ha situat com a dependents

dels homes en l'única esfera on podien actuar, l'esfera privada.

Les històries de la mitologia es van començar a transmetre com a narracions orals, i van ser conegudes per tothom abans que passessin a formar part de l'escriptura de l'èpica i el teatre grec. D'aquesta manera van servir com a transmissors de cultura, i van ensenyar a les successives generacions el comportament violent dels homes poderosos. La naturalitat amb què es reflecteixen en els textos clàssics les violacions i els maltractaments infligits a les dones és part integrant de l'aprenentatge cultural, a través del qual successives generacions han après com es mantenen les posicions respectives dels homes i les dones en la nostra cultura.

La mitologia grega és plena d'episodis de domini dels homes sobre les dones i de la utilització de la violència per exercir-lo. Els déus grecs són violents i agressius. Són constants les històries que narren com rapten, violen o intenten forçar les dones. Les violacions es produeixen amb molta freqüència i són poques les nimfes o les mortals que aconseguen escapar-se de la persecució de Zeus i de les demandes sexuals dels altres déus. Poques vegades la sort o l'habilitat deslliuren les dones d'aquest tràngol. Només s'explica algun cas com el de Dafne, una nimfa que, volent escapar-se del déu Apol·lo, és transformada en llorer, i gràcies a això evita ser violada. El més freqüent és que la violència tingui èxit. Zeus és el més poderós dels déus i el més violent, i persegueix nombroses deesses o mortals; però també són nombroses les històries de violacions perpetrades per altres déus menors.

Entre els mortals, la violació també era un fet molt freqüent. Les epopeies gregues ens expliquen com es comporten els herois i els reis que van a la guerra, els quals s'apoderen de les dones dels seus enemics i les fan esclaves seves. El tràfic de dones no és un fenomen nou de la nostra

època, sinó que existeix des de fa molt de temps. Les dones eren el botí de la guerra i es repartien segons l'estatus dels guerrers, que tenien dret a escollir d'acord amb el seu rang. El començament de la *Ilíada* narra la còlera d'Aquil·les contra Agamèmnon perquè aquest vol prendre-li l'esclava que li havia correspost, i és a partir d'aquest enfrontament que s'esdevenen tota mena de desgràcies entre les files de l'exèrcit grec. Tant l'*Odissea* com la *Ilíada* expliquen que els guerrers grecs raptaven i s'apoderaven de les dones dels seus enemics, les violen i les fan esclaves seves, i els exigeixen un comportament domèstic i servil que substitueix el de les esposes que van deixar per anar a la guerra.

També el maltractament infligit a l'esposa és narrat amb naturalitat en la mitologia grega, on apareix com un comportament habitual. En el cant primer de la *Ilíada* s'hi pot llegir que Zeus acostuma a apallissar Hera, la seva esposa, quan s'irrita contra ella. Ho explica Hefest, el fill de tots dos, que es declara incapaç de defensar-la, ja que alguna vegada que ho va fer va ser expulsat de l'Olimp: el seu pare Zeus el va agafar pels peus i el va estavellar contra el terra, amb la qual cosa va quedar coix per sempre.

La combinació de la ira del déu més poderós i del sotmetiment a les seves ordres de tota la resta de l'univers presenta una escala jeràrquica de poder i d'obediència. I a la base d'aquesta escala hi ha les dones, el sotmetiment de les quals s'assegurava mitjançant la violència.

Malgrat la gran difusió de l'ús de la violència contra les dones, en la societat grega van gaudir d'un estatus més elevat i van tenir més importància que en altres èpoques posteriors (Duby i Perrot, 1991). Hi va haver moltes deesses a l'Olimp, i a la majoria d'elles se'ls dedicaven temples i ofrenes. La mitologia politeïsta permetia a les dones tenir un lloc entre els déus. Tanmateix, en el llenguatge grec, tot i l'existència de deesses, «el que era diví» només s'enunciava en masculí. La raó, *logos*, també era un atribut únicament masculí, i de fet l'inici del pensament filosòfic i científic va ser protagonitzat per pensadors clarament misògins. Filó d'Alexandria va distingir l'intel·lecte-masculí de la sensació-femenina. Aquest és un aspecte

fonamental de la concepció grega de la diferència sexual que ha calat profundament en la cultura occidental.

Hipòcrates, Plató i Aristòtil van dividir els sexes en un sexe fort i un sexe dèbil i inferior, des del punt de vista fisiològic, intel·lectual, sexual i ètic. Segons tots els grans pensadors fundadors de la cultura clàssica, la dona era inadequada i incompleta. Com va escriure Aristòtil: «Les femelles són més dèbils i més fredes de mena, i cal considerar el seu tarannà com un defecte natural»; «La femella, en tant que femella, és un element passiu, i el mascle un element actiu». Aquestes frases són una petita mostra del que Aristòtil pensava sobre les dones. En els seus textos, Aristòtil justificava la marginació del que era femení, ja que tenia una visió naturalista sobre les diferències sexuals, que perduraria incontestada durant segles.

Roma: ordre públic i violència privada

La ciutat romana era un «club d'homes» on els barons lliures tenien el dret de participar en les activitats polítiques en peu d'igualtat respecte als altres ciutadans. Aquest estatus de ciutadà el tenien aquells que posseïen un patrimoni domèstic, és a dir, el dret d'imposar la seva voluntat sobre un domini de béns materials, dones i esclaus. Les dones estaven excloses dels «oficis civils», com la representació davant la justícia, la procuració, etc., que eren per definició «virils», reservats a aquells que tenien poder sobre d'altres. Els qui eren ciutadans gaudien de la llibertat política i de la igualtat davant la llei, i participaven en l'administració i en la justícia; eren subjectes actius, amb dret a participar en deliberacions i tribunals, i estaven subjectes a les normes de les lleis constitutives o del dret públic. Però tan sols els homes podien ser ciutadans.

A Roma, el dret públic regulava tot allò que afectava la col·lectivitat i, per tant, protegia valors que no estaven subjectes a cap tipus de negociació particular. Els judicis es duïen a terme en condicions d'obertura i visibilitat per magistrats assignats per defensar el bé públic. «La *res publica* engloba tot el domini pertanyent a la col·lectivitat, i que per això, de dret, es considera *extra commercium*, el que no ha de ser objecte de bescanvi o de

mercat. Mentre que la *res privata* es troba, per contrast, situada *in commercio et in patrimonio*, és a dir, en relació amb un poder diferent, el del *pater familias*, exercit principalment en l'àmbit tancat, replegat sobre si mateix, del *domus*, de la casa».

A la Roma de l'època de Ciceró, la privacitat equivalia a actuar com a simple particular, en la intimitat. *Privatum* feia referència als recursos propis, les coses domèstiques. *Privus* designava alhora el que era singular i el que era personal. En aquest àmbit, el dret civil permetia un ampli marge de negociació entre els ciutadans propietaris, ja que el seu patrimoni era un assumpte que no afectava la resta de la col·lectivitat. Els menors, les dones i els esclaus eren «propietats» que el senyor de la casa utilitzava al seu gust. Podia decidir no reconèixer un fill seu i, per tant, fer-lo fora de casa tan bon punt naixia o llençar-lo a les escombraries. Podia «cedir» sexualment la seva esposa com a regal als seus amics. Per descomptat, podia pegar, violar i fins i tot matar els seus esclaus. La violència, per tant, era la norma acceptada de tractar els subordinats, i de fet el *pater familias* tenia el dret de cometre els abusos que volgués contra ells, sense arriscar-se a ser acusat per això davant la justícia.

Plutarc, teoritzant sobre el matrimoni, el definia com una unió simbiòtica que barreja els cònjuges fins al punt que ja no es poden diferenciar l'un de l'altre, de manera que han de compartir els seus béns i els seus fills sense fer distincions. Però sota aquesta aparença d'unió hi havia una relació de forces que sempre era favorable al marit. El marit era descrit com a rei, mestre, principi actiu, mentre que la seva dona era mirall i alumne. Segons aquesta doctrina, l'esposa havia d'atenir-se a una passivitat consentidora, a una adequació sistemàtica a la manera de viure del seu marit. Al capdavall, la barreja en què consistia la unió conjugal es reduïa al renunciament per part de l'esposa a tot allò que li podria pertànyer com a propi: déus, amics, ocupacions, béns..., amb vista a una adaptació mimètica a la vida religiosa, econòmica i social del marit.

El dret romà va convertir la divisió dels sexes heretada d'Aristòtil, incloent-hi la subordinació «natural» de les dones, en una qüestió jurídica, i reconeixia

la *majestas* o poder del marit sobre la seva dona. S'imposaven entre els sexes funcions legalment dictades, la qual cosa facilitava la transmissió de l'ordre patriarcal. El *pater familias* romà era tot aquell ciutadà baró que ja no es trobava sota la potestat paterna i que, per tant, encara que no tingués fills, podia ser el qui exercia la potestat i disposava de l'herència.

Tot i que podien heretar béns del seu pare, les dones eren alienes a aquest ordre successori del poder. El poder o *potestas* del pare implicava que tots els seus fills estaven subjectes a la seva voluntat, i que només així podien heretar. La mare no tenia mai *patria potestas*, per la qual cosa no podia adoptar ni elegir el seu hereu; no tenia descendents que depenguessin d'ella jurídicament i la tutela dels seus fills menors passava del seu marit al parent masculí més pròxim. Tot això implicava que, si es quedava viuda, era mestressa de si mateixa, però mai no tenia poder sobre els altres. Quan una dona es casava, el marit es convertia en el seu pare, el seu superior i el seu amo, i s'hi havia de sotmetre.

Extractes del capítol: "Orígens i evolució del codi patriarcal". LA VIOLÈNCIA DOMÈSTICA. INFORME SOBRE ELS MALTRACTAMENTS A DONES A ESPANYA, La Caixa, p. 37 ss.